

NEKATERA TEMELJNA VPRAŠANJA ZNANSTVENEGA RAZISKOVANJA DRUŽBE

Mitja Hafner-Fink

2. DRUŽBOSLOVNE "PARADIGME" IN POJMOVANJE METODE

(op.: tekst obsega celotno drugo poglavje iz učbenika N.Toš in M. Hafner-Fink: *Metode družboslovnega raziskovanja*, FDV, Ljubljana 1998)

Pojem "*paradigma*" je uvedel *Thomas Kuhn* v svojem delu *Struktura znanstvenih revolucij* (Kuhn 1974). Nekateri pojem paradigme označujejo tudi s terminom "teoretična perspektiva" (glej npr. Johnson 1995, pp. 296). Zaradi nedosledne oz. "večpomenske" rabe termina "paradigma" že pri samem avtorju, je kasneje prihajalo do vrste nesporazumov pri rabi tega termina in nasploh do težav pri opredelitvi pojma paradigma (glej npr. Kuhn 1984, Giddens 1989). Tukaj navedimo definicijo oz. opredelitev pojma paradigma, o kateri je doseženo najširše soglasje: *s paradigmo se misli na tiste predpostavke in domneve neke znanstvene skupnosti (skupine znanstvenikov), ki ne zahtevajo nikakršnega preverjanja, in ki služijo kot primer oz. vzorec pri postavljanju znanstvenih vprašanj o realnem svetu in iskanju odgovorov na ta vprašanja* (glej npr. Johnson 1995, pp. 296; Giddens 1989, pp. 163). V okviru razprav o metodah znanstvenega raziskovanja bi torej poenostavljeno lahko rekli, da z različnimi paradigmami mislimo na različne vzorce raziskovanja oz. odnosa do realnosti, s katero se ukvarja neka znanost oz. znanstvena disciplina. Razlike med paradigmami so torej razlike glede postavljanja raziskovalnih problemov in glede uporabljenih raziskovalnih metod pri reševanju teh problemov. Seveda pa je za razumevanje in pojasnitev teh razlik potrebno poznati tudi ozadje - torej tiste ključne predpostavke posamezne paradigme, ki služijo kot vzorčni primeri oz. referenčne točke za delovanje znanstvenikov-raziskovalcev v okviru iste znanstvene paradigme. Paradigma, ki stoji v ozadju konkretnega raziskovanja in uporabljenih metodoloških postopkov, je v bistvu vsebovana v teoretskem izhodišču raziskovanja. Zato bomo našo razpravo o pomembnosti paradigem za razvoj oz. nasploh pojmovanje metod družboslovnega raziskovanja osredotočili na nekatere temeljne sociološke teoretske sisteme: obravnavali bomo pozitivizem kot prevladujoč teoretski oz. paradigmatični okvir družboslovnega raziskovanja ter nekatere kritike pozitivizma, ki so pomenile vzpostavitev drugačne družboslovne paradigme. Pri

tem nas bodo zanimali predvsem tisti vidiki konkretne družboslovne paradigme oz. nasploh znanstvene discipline, ki so pomembni za razvoj družboslovne raziskovalne metode. Tukaj mislimo predvsem na naslednje vidike: 1) pojmovanje družbe ("vsebina" teorije); 2) pojmovanje družbene vloge znanosti; 3) logično-epistemološki vidiki pojmovanja (družboslovne) znanosti in 4) stopnja razvitosti raziskovalne prakse konkretne znanstvene discipline (glej Milić 1978, 39-44).

2.1. POZITIVIZEM (A. COMTE, J.S. MILL, E. DURKHEIM)

S pozitivizmom bomo tukaj označili družboslovno paradigmo oz. teoretsko in metodološko "držo" družboslovcev, ki jo je utemeljil Auguste Comte, in ki je bila prevladujoča v dosedanjem razvoju sociologije in nasploh družboslovja. Med pomembnejšimi avtorji, ki so prispevali k utemeljevanju pozitivizma ob njegovem začetku, bomo tukaj poleg Comta obravnavali še Milla (John S. Mill) in Durkheima (Emile Durkheim). Njihovi pogledi nas bodo zanimali predvsem v luči kasnejšega (sodobnega) dogajanja v okviru prevladujoče družboslovne prakse - obravnavali bomo torej tiste prispevke zgodnjih pozitivistov, ki so pomembni za razvoj oz. za razumevanje razvoja sodobnih metod sociološkega raziskovanja.

Za začetek razprave o pozitivizmu moramo predvsem poudariti, da pozitivizem v bistvu predstavlja prvo pravo paradigmo na področju družboslovja, saj lahko Comta smatramo tudi kot začetnika sodobne sociologije kot znanosti o družbi. Pozitivizem se je namreč pojavil v času "zmagoslavja" naravoslovne znanosti - v času, ko so znanstveni dosežki začeli prodirati tudi v vsakdanje življenje (začetek 19. stoletja). Pod vtisom takšnega "zmagoslavja" znanosti je verjetno vzniknila tudi pozitivistična zamisel o znanstvenem raziskovanju človeka in družbe, ki naj bi dokončno izpodrinilo metafizične razprave. Pri tem je posebej zanimivo, da podoben cilj (nadomestitev metafizičnih razprav o družbi z znanostjo o družbi, ki bi se zgledovala po naravoslovju) lahko zasledimo tudi pri utemeljitelju marksizma, pri Marxu, čeprav prav v okviru marksizma hkrati lahko najdemo najbolj ostro kritiko pozitivizma (Giddens 1989, 11-13). Za oba, za Comta in Marxa, pa lahko rečemo, da sta imela odločujoč vpliv na nadaljnji razvoj sociologije (in nasploh družboslovja).

Comtov vpliv in nasploh vpliv (zgodnjega) pozitivizma lahko spremljamo tako na teoretski kot na metodološki ravni razvoja sociologije. Pozitivizem je bil tako ali drugače prisoten v teoretskih

razpravah in sporih med zagovorniki različnih socioloških struj ali šol, v razpravah o spoznavno-teoretskih vprašanjih (družboslovne) znanosti, v razpravah o konkretnih metodoloških rešitvah in tudi v splošnih razpravah o razmerju med znanostjo in družbo. Tukaj se bomo ukvarjali predvsem s tistimi sestavinami pozitivizma kot družboslovne paradigme oz. teoretske perspektive, ki imajo tudi metodološke posledice. Mislimo predvsem na naslednje štiri splošne problemske sklope:

- logično-epistemološka vprašanja
- vsebina teorije - pojmovanje družbe
- pojmovanje razmerja med znanostjo in družbo
- specifična vprašanja oz. rešitve v zvezi s konkretnimi raziskovalnimi metodami ali metodološkimi problemi, kot so npr.: zbiranje podatkov, eksperiment, primerjalna analiza, zgodovinska metod, vzročnost, funkcionalna analiza.

2.1.1. Nekatera logično-epistemološka vprašanja

Temeljni princip, ki so ga utemeljili pozitivisti, je prepričanje, da *obstajajo enotna načela spoznavanja v vseh znanostih*: tako v družboslovju kot v naravoslovju. To pomeni, da obstaja splošna logika znanstvenega spoznavanja, ki je skupna naravoslovju in družboslovju. Tako naj bi bila temeljna struktura raziskovalnega procesa v vseh znanostih enaka: na podlagi postavljenih hipotez se zbirajo izkustveni podatki, z analizo podatkov se preverjajo hipoteze, s posploševanjem rezultatov analiz empiričnih podatkov pa se oblikujejo znanstvene trditve, ki se vključijo v teoretski sistem. *Comte* je pri svojem izgrajevanju sociologije kot znanosti o družbi izhajal prav iz prepričanja o takšni enotnosti vseh znanost. Takrat že razvite naravoslovne znanosti so bile zanj zgled, po katerem se je treba zgledovati tudi pri proučevanju družbe. Vendar pa se je hkrati zavedal tudi razlik, saj je menil, da mora sociologija (kot enotna znanost o družbi) razvijati svoje metode, ne pa nekritično prevzemati metode iz naravoslovnih znanosti. Zagovarjal je namreč stališče, da morajo biti raziskovalne metode prilagojene predmetu raziskovanja. To je bil tudi razlog, da se ni zavzemal za uporabo statistike oz. statističnih metod v sociologiji. V nasprotju s *Comtom* pa je *Durkheim* prav statistiki pripisoval velik pomen pri raziskovanju družbe. To *Durkheimovo* zavzemanje za statistiko pa je predvsem posledica njegovega pojmovanja družbenih pojavov, ki imajo nekakšen "nadindividualen" oz. "kolektivni" značaj".

Sicer pa je treba Comtovo pojmovanje znanstvenega spoznavanja razumeti v okviru njegove kritike "teološkega" in "metafizičnega" mišljenja (spoznavanja), ki je tudi del njegove teorije o razvoju družbe. S teološkim mišljenjem je mislil na takšno spoznavanja oz. pojasnjevanje pojavov, ki temelji na nadnaravnih argumentih oz. silah; metafizični način mišljenja pa je definiral kot spoznavanje in pojasnjevanje, ki temelji le na čisto abstraktnih elementih. Nasproti omenjenima načinoma mišljenja postavi Comte "pozitivno" mišljenje, ki je značilnost znanstvenega spoznavanja. Za "pozitivno" mišljenje je značilno zavračanje vprašanj o prvem in odločujočem vzroku (kar je značilno za oba kritizirana načina mišljenja) in zahteva, da se pri spoznavanju realnega sveta opira le na izkustvo, oz. da se vse trditve o realnem svetu lahko preverijo le na podlagi izkustva. Prav *poudarjanje pomena izkustva pri znanstvenem spoznavanju družbe oz. družbenih pojavov* pa je naslednja značilnost pozitivizma. Comte je razumel razvoj pozitivnega mišljenja in nasploh pozitivne filozofije kot nadaljevanje razvoja filozofskega empirizma, ki ga je utemeljil Francis Bacon (glej Romm 1991, pp. 14-15). V skladu s tem je Comte trdil, da je le *neposredno opazovanje izkustvenih dejstev* temelj pravega spoznanja. Vendar je hkrati opozarjal na nevarnosti golega empirizma, ki bi na račun opazovanja dejstev zanemaril pomen razumskega (logičnega) delovanja pri gradnji in sistematizaciji (znanstvenega) spoznanja. Comte je zato v strukturo procesa znanstvenega spoznavanja vgradil tako proces *dedukcije* kot proces *indukcije*. Ob tem pa je poudarja tudi pomen *hipotez* – trditiev, ki po njegovem mnenju usmerjajo znanstveni proces.

V skladu s svojim prepričanjem o enotnih načelih znanstvenega spoznavanja, je Comte menil, da je raziskovalni proces v okviru sociologije identičen z raziskovalnim procesom v drugih (naravoslovnih) znanostih. In sicer: *v izhodišču raziskovanja je teorija, iz katere na podlagi dedukcije izpeljemo hipoteze, ki jih potem na podlagi izkustva preverimo*. Pri tem je pomembno, da so hipoteze takšne trditve, ki jih je mogoče preveriti v realnosti (za razliko od teoloških ali metafizičnih hipotez, ki ne potrebujejo izkustvenega preverjanja). Ob tem pa se je Comte tudi zavedal, da je bila sociologija takrat še nerazvita in ji je torej manjkalo trdno teoretsko izhodišče. Zato je posebej govoril tudi o graditvi teorije. Prav pri graditvi teorije pa je poudarjal pomen indukcije – *teorija po Comtovem mnenju lahko nastaja le na podlagi izkustvenih posplošitev*. Resnična teorija lahko torej nastane le na podlagi opazovanja izkustvenih pojavov. Za Comta ima znanstveni zakon, ki je nastal na podlagi izkustvenega opažanja, hipotetski značaj, vse dokler ni preverjen z vrsto opazovanj, ki jih opravijo različni znanstveniki. V tem smislu lahko Comta

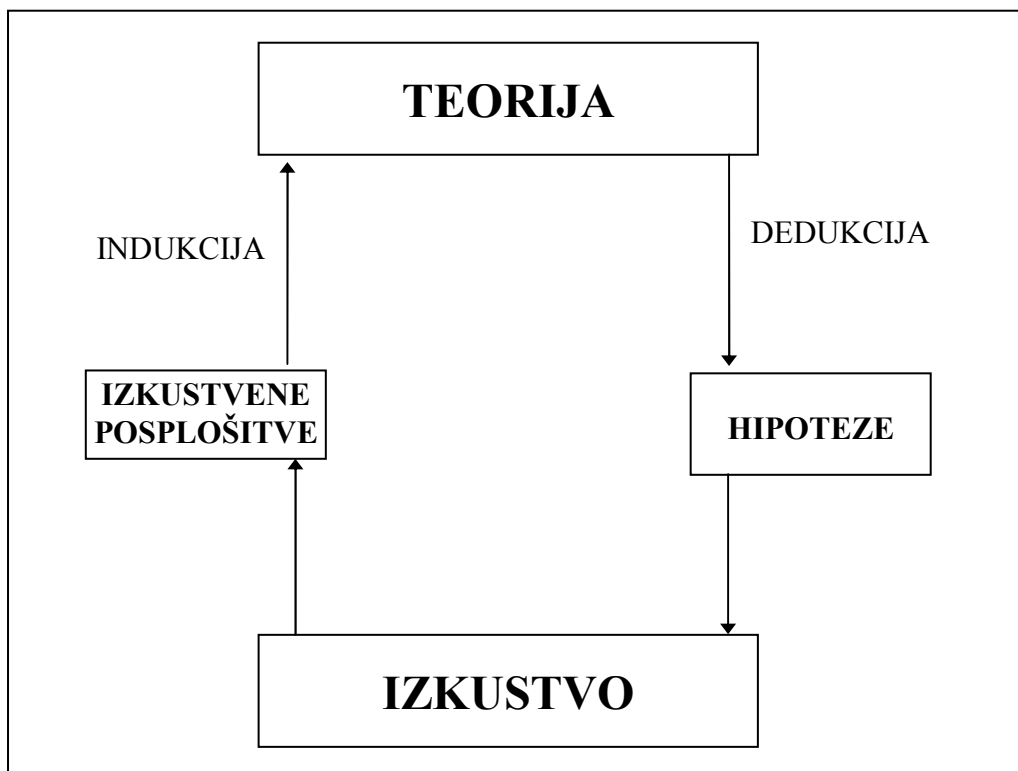
uvrstimo med *induktiviste* – to oznako pa lahko razširimo tudi na pozitivizem kot celoto. Ob tem pa zasledimo tudi nekatere izjeme. Tako *Mill* zagovarja koncept *inverzne dedukcije* pri gradnji teorije: izkustveno ugotovljene pravilnosti (povezave) se vključi v teorijo tako, da se preveri, ali se ujemajo s predhodno obstoječimi (verificiranimi) teoretskimi predpostavkami. Še bolj dosleden pri zavračanju indukcije kot instrumenta znanstvenega spoznavanja realnosti je bil *Popper*.¹ Popper je sicer tako kot *Comte* sledil empiricizmu, vendar je po njegovem mnenju preverjanje znanstvenih trditev možno le na podlagi deduktivne logike. Pri tem je še posebej pomembna njegova ideja *ovrgljivosti* ("*falsifikacionizma*"), po kateri lahko s pomočjo deduktivne logike napačne trditve *ovržemo* ("*falsificiramo*") in okrepimo tiste trditve, ki niso bile ovržene (glej Romm 1991, 53). Popper poudarja, da so smiselne samo tiste teorije, ki so *ovrgljive* ("*falsifikabilne*") (ki jih je mogoče zavrniti v procesu izkustvenega preverjanja).

Za pozitivizem v celoti je značilno, da kot ključni *cilj znanstvenega raziskovanja razume pojasnitev pojavov* v realnem svetu. To pa je mogoče doseči le na podlagi neposrednega opazovanja izkustvenih pojavov. Izkustvo je torej tisti element, brez katerega si procesa znanstvenega spoznavanja ni mogoče zamisliti. Vendar pa pozitivizem v strukturo procesa znanstvenega raziskovanja, ki naj bi privedel do pojasnitve izkustvenih pojavov, kot nujno sestavino (celo kot izhodišče raziskovanja) postavi teorijo. Teorija namreč usmeri raziskavo in oskrbi raziskovalce s hipotezami, ki naj bi se kasneje preverile na podlagi izkustvenih podatkov. Rezultati izkustvenih posplošitev na podlagi zbranih podatkov pa se kasneje vključijo v teorijo in tako zagotovijo nove hipoteze za nadaljnje raziskovanje. V tem procesu imata torej pomembno vlogo tako dedukcija (pri izpeljavi hipotez iz teorije) kot indukcija pri vključevanju empiričnih posplošitev v teoretski sistem (Slika 2.1). Na splošno lahko rečemo, da je pozitivizem s tem, ko je uvedel v družboslovje logiko procesa znanstvenega raziskovanja, ki povezuje teorijo in izkustvo v neločljivo celoto, približal družboslovje idealu znanstvenega spoznavanja, kakor je bil že pred tem sprejet v naravoslovju.

---

¹ Karl R. Popper je podrobno prikazal svoj koncept razumevanja znanosti v delu z naslovom "Logika znanstvenega odkritja", ki je prvič izšlo leta 1934 na Dunaju. Tukaj navajamo angleški prevod, ki je nastal ob pomoči avtorja: *The Logic of Scientific Discovery*. Science Editions, Inc., New York, 1961. Slovenski prevod pa je izšel leta 1998 v okviru založbe Studia humanitatis.

Slika 2.1: Struktura procesa znanstvenega spoznavanja, kakor ga je utemeljil pozitivizem

2.1.2. Vsebina teorije - pojmovanje družbe pri zgodnjih pozitivistih

Bistveni prispevek pozitivistov je v tem, da so družbo začeli pojmovati kot pojav, ki ga je možno znanstveno raziskovati - družba je torej z nastopom pozitivizma postala objekt raziskovanja posebne znanstvene discipline. V teorijah utemeljiteljev pozitivizma torej lahko naletimo na opredelitve in definicije družbe, s katerimi želijo pokazati na smiselnost obstoja sociologije kot posebne znanstvene discipline, ki se ukvarja z raziskovanjem družbe. Seveda pa se že med samimi začetniki pozitivizma obstajale razlike glede pojmovanja družbe, ki so se izrazile tudi v razlikah glede nekaterih spoznavno-teoretskih vprašanj in konkretnih metodoloških rešitev. Tukaj si bomo na kratko ogledali nekatere temeljne teoretske koncepte družbe pri Comtu, Millu in Durkheimu.

Tako kot o treh stadijih razvoja človeškega mišljenja (teološki, metafizični, pozitivni duh) govori Comte tudi o razvoju družbe skozi tri stadije. V kontekstu razvoja družbe govori o napredku, ki ga povezuje z redom - znana je njegova misel: "ordine ad progressum" (z redom do napredka). Tako je

vsako odstopanje od reda v družbi razumel kot bolezensko stanje družbe. Pri tem je pomembno, da Comte poskuša strukturo družbo opisati na podlagi primerjav z živim organizmom. Strukturne elemente družbe primerja z organi živega telesa in idejo razvoja (napredka) družbe uporabi tudi za njene posamezne dele (organe), kot so npr.: družina, religija, oblast. Comte družbo torej razume kot organizem, ki povezuje posamezne organe oz. strukturne elemente družbe v skladno delujočo celoto. To za Comta ni pomenilo, da lahko družbene pojave opisuje s pomočjo bioloških zakonov, ki npr. veljajo za naravne organizme, ampak je menil, da je za raziskovanje družbe treba razviti posebno znanost - sociologijo, ki bi omogočila odkrivanje zakonov, ki veljajo v družbi. V tem njegovem konceptu družbe kot "organske celote" je položaj posameznika povsem obrobni, kajti za sociologa so zanimivi le družbeni pojavi kot nekakšne kolektivne oblike družbenega življenja. Comtovo pojmovanje družbe ima tako elemente *evolucionizma* (enosmerni razvoj družbe skozi tri stadije) kot *organicizma* (družba kot organska celota). Glede na osrednje mesto ideje o enosmernem razvoju družbe kot organizma je seveda razumljivo, da Comte *zgodovinski pristop* k raziskovanju družbe razume kot bistveno značilnost sociološke metode.

Glede razumevanja družbe lahko potegnemo precej vzporednic med Comtom in Durkheimom. Za oba namreč velja, da je vloga posameznika pri opredelitvi družbe nebitvena. *Durkheim* je namreč, tako kot Comte, s svojim sociologizmom razvil teorijo, ki opredeli družbo kot organsko celoto temelječo na kolektivnih (družbenih) oblikah zavesti. Družbo je torej razumel kot avtonomno sfero stvarnosti, ki jo posameznik čuti kot zunanjo prisilo. Posameznik namreč skozi proces socializacije ponotranji kolektivno zavest in se s tem usposobi za normalno vključevanje v družbeno življenje. Kljub temu, da posameznik kolektivno zavest ponotranji že v toku primarne socializacije, po Durkheimovem mnenju posamezniki niso nosilci kolektivne zavesti. Zato proučevanje kolektivne zavesti ni smiselno preko proučevanja njenih individualnih pojavljanj v obliki individualne zavesti pri posameznikih, ampak predvsem preko njenih kolektivnih pojavnih oblik kot so npr.: pravo, prevladujoče etične norme družbe, religija (verovanja), politična stališča, umetniška dela, življenjski običaji. Prav zaradi pojmovanja družbenih pojavov kot kolektivnih oblik pojavljanja kolektivne zavesti je potem razumljivo, da je Durkheim posebej poudarjal pomen statistike pri proučevanju družbe. Statistika sicer temelji na podatkih o posameznikih, vendar je funkcija teh podatkov v tem, da se dobi informacije o "množičnih" pojavih oz. o kolektivu, medtem ko individualni vidiki pri tem niso pomembni.

Ko govori o razvoju družbe, Durkheim misli predvsem na vedno večjo (funkcionalno) diferenciacijo. Po njegovem mnenju so družbe na nižji stopnji razvoja manj diferencirane, vendar bolj integrirane, medtem ko je za razvite oblike družb značilna visoka stopnja diferenciacije ob nizki stopnji integriranosti in solidarnosti. Durkheimov evolucionizem torej ne vsebuje več takšnega optimizma kot ga srečamo pri Comtu, ko govori o razvoju kot o napredku. Prav tako Durkheim meni, da ni nujno, da se vsaka konkretna družba razvija v smeri vse večje diferenciacije, ampak lahko tudi ostane na določeni stopnji razvoja, ali pa se razvija počasneje kot druge družbe. Zaradi različne dinamike razvoja lahko istočasno obstajajo družbe različnih tipov (na različnih razvojnih stopnjah). Rečemo lahko, da je Durkheim prav na podlagi takšnih pojmovanj o razvoju družbe prišel do zaključkov o bistvenem pomenu *primerjalnega raziskovanja* za pojasnjevanje družbenih pojavov. Govoril je namreč o primerjavah med družbami različnih (zgodovinskih) tipov, torej o primerjavah med družbami, ki so bolj ali manj razvite (diferencirane).

Za razliko od Comta in Durkheima, *Mill* zastopa stališče, da je družba rezultat delovanja posameznikov in da lahko družbene pojave pojasnimo le na podlagi poznavanja temeljnih psiholoških značilnosti posameznikov. Millovo pojmovanje družbe torej sodi v skupino *nominalističnih* družbenih teorij. Mill je bil pri tem dosleden in je svoj "sociološki nominalizem" pripeljal do točke, ko je trdil, da so psihološki zakoni podlaga za vse zakone družbe. Izhodišča za pojasnjevanje družbenih pojavov je Mill torej iskal v psiholoških zakonih. V tem smislu lahko Millu očitamo psihološki redukcionizem (psihologizem). Hkrati pa lahko rečemo, da je s poudarjanjem pomena raziskovanja delovanja posameznikov za pojasnjevanje družbenih pojavov Mill že v okviru samega pozitivizma načel sporno vprašanje, ki so ga kasneje postavljali tudi kritiki pozitivistične paradigme. Na splošno namreč lahko rečemo, da je v okviru pozitivizma prevladal realistični oz. sociologistični koncept pojmovanja družbe, v katerem je delovanje posameznikov zgolj rezultat učinkovanja družbenih zakonov.

2.1.3. Razmerje med znanostjo in družbo

Temeljna ideja pozitivizma je ideja o družbenem redu in organiziranosti družbe, ki temelji na znanstveni racionalnosti. Comte je v skladu s tem znanosti pripisoval *praktično vlogo pri upravljanju družbe*. Vendar pa je hkrati pripisoval znanosti (pozitivnemu duhu) tudi nekakšno "*moralno*" vlogo s tem, ko je govoril o *družbeno-integrativni funkciji znanosti*. Znanost

(znanstvena racionalnost kot pozitivni duh) naj bi bila torej tista, ki bi usmerjala razvoj v smeri reda in preprečevala hitre revolucionarne preobrate. V tem smislu se v kasnejšem razvoju sociologije (družboslovja) s pozitivizmom označuje tiste sociološke usmeritve, ki naj bi predvsem težile k ohranjanju obstoječega družbenega reda. Tako je predvsem marksizem "meščansko" sociologijo obtoževal zagovarjanja obstoječe kapitalistične družbene ureditve in jo (tudi zato) označeval kot pozitivistično. Seveda pa bi na podlogi iste logike lahko s pozitivizmom označili tiste marksistične sociološke teorije, ki so zagovarjale družbeno ureditev v bivših socialističnih družbah.

Vendar pa ima pozitivistični koncept razmerja med znanostjo in družbo, po katerem je družbena organizacija utemeljena na znanstveni racionalnosti, tudi bolj konkretne metodološke posledice. Znanosti je podeljena nekakšna vloga "razsodnika" in "svetovalca", postavljena je nad družbo (družbo raziskuje in usmerja od zunaj, ali celo od zgoraj). S tem je usklajena tudi splošna logika raziskovalnega procesa, v katerem se znanstvenik-raziskovalec pojavlja kot subjekt, raziskovanec (posameznik, družbena skupina ipd.) pa zgolj kot objekt raziskovanja. Znanstvenik-raziskovalec namreč izhaja iz teorije in postavi okvir raziskovanja na podlagi teoretskih pojmov. Raziskovalni proces je torej določen predvsem s tem, kar je po mnenju raziskovalca bistveno za nek raziskovalni problem, medtem ko je mnenje raziskovanca o tem problemu le predmet raziskovanja. Rečemo torej lahko, da je "znanstvena racionalnost" tista, ki definira raziskovalni problem, objekti raziskovanja pa so zgolj uvrščeni v model, ki ga znanstvenik-raziskovalec na podlagi te racionalnosti pripravi pred raziskovanjem. Kritiki pozitivistične paradigme vidijo ključno pomanjkljivost pozitivizma prav v relaciji nadrejenosti/podrejenosti med znanstvenikom-raziskovalcem kot subjektom raziskovanja in raziskovancem kot (zgolj) objektom raziskovanja. Kot tipičen primer tega odnosa se pogosto navaja raziskovanje, kjer poteka zbiranje podatkov s pomočjo ankete (več o tem kasneje ob kritikah pozitivizma).

2.1.4. Nekatera konkretna metodološka vprašanja pri (zgodnjih) pozitivistih

Začetniki pozitivizma za družboslovno metodologijo niso pomembni le zato, ker so utemeljili sociologijo kot posebno znanstveno disciplino, ampak so pomembni tudi njihovi prispevki pri razvoju družboslovnih raziskovalnih metod. Zavedali so se pomembnosti metodoloških razprav za razvoj sociologije kot posebne znanstvene discipline. Tako je Durkheimovo delo "*Pravila*

sociološke metode" eden prvih sistematičnih prispevkov na področju družboslovne metodologije. Prav to Durkheimovo delo je bilo eno od tistih, ki so odločilno vplivala na razvoj sociologije v 20. stoletju (tako v teoretskem kot metodološkem pogledu). Sicer pa so že sami utemeljitelji pozitivizma obravnavali vrsto konkretnih metodoloških problemov družboslovnega raziskovanja. Tukaj si bomo ogledali nekatera, ki so bila najbolj značilna za utemeljitelje pozitivizma: zbiranje podatkov, eksperiment, primerjalna metoda, vzročnost in pojasnjevanje družbenih pojavov.

2.1.4.1. Zbiranje podatkov

Glede na to, da so pozitivisti poudarjali pomen izkustva pri oblikovanju teorije (in da jih torej, razen nekaterih izjem, uvrščamo med induktiviste), ni presenetljivo, da so se veliko ukvarjali s problematiko zbiranja podatkov. Utemeljitelji pozitivizma sicer še niso govorili o anketi kot obliki zbiranja podatkov, ki je kasneje postala prevladujoč instrument v okviru dominantne (pozitivistične) družboslovne paradigme. Govorili pa so o opazovanju (Comte govori o "neposrednem opazovanju") kot o postopku, s katerim pridemo do podatkov, ki nam omogočijo preverjanje postavljenih hipotez. Comte je govoril o treh postopkih opazovanja, ki je lahko prisotno v družboslovju: neposredno opazovanje, eksperiment, primerjave. Vendar pa sta eksperiment in primerjalna metoda dobila pri Durkheimu in pri Millu drugačne razsežnosti, ko sta bila postavljena v kontekst pojasnjevanja in vzročnosti.

Durkheim je v svojih "Pravilih sociološke metode" na podlagi svojega koncepta družbe oz. družbenih pojavov utemeljeval pravila, ki se nanašajo na opazovanje družbenih pojavov - na zbiranje podatkov oz. ustvarjanje znanstvene evidence. Pri tem je izhajal iz naslednjih temeljnih metodoloških načel:

- a) težnja k čim večji objektivnosti podatkov in načina njihovega zbiranja;
- b) zahteva, da se pojmovni okvir zbiranja podatkov oblikuje na temelju izrazito teoretskih kriterijev;
- c) čim večja sistematičnost zbiranja podatkov.

V tem okviru je postavil temeljno pravilo, da je treba družbene pojave opazovati kot stvari. Menil je, da jih je treba opazovati "od zunaj", takšne, kakor se kažejo v neposrednem zaznavanju ter

"očiščene" vseh predhodnih predstav in vrednotenj, ki so nastala izven znanosti. Rečemo lahko, da je prav s tem stališčem Durkheim prispeval tudi k utrjevanju načela vrednotne nevtralnosti, ki so ga mnogi pozitivistični sociologi kasneje (neupravičeno) postavili kot temeljno načelo raziskovanja družbe. Hkrati pa je Durkheim poudarjal pomen predhodne teoretske utemeljitve opazovanja oz. zbiranja podatkov. Menil je namreč, da je potrebno pred začetkom postaviti nekakšno operacionalno definicijo pojavov, ki naj bi bili predmet raziskovanja.

Durkheimove ideje v zvezi z opazovanjem družbenih pojavov in zbiranjem podatkov so bile še posebej pomembne za razvoj družboslovne ankete, kot osrednjega inštrumenta za zbiranje podatkov v okviru prevladujoče (pozitivistične) paradigme. Rečemo lahko celo, da so mnoga pravila, ki jih je utemeljil Durkheim, še vedno nepogrešljiva pri načrtovanju in izvajanju ankete. Tako si ne moremo zamisliti ankete, brez operacionalnih definicij temeljnih konceptov, ki opredeljujejo področje raziskovanja oz. zbiranja podatkov. Prav tako se sociologi, ki želijo biti objektivni in nepristranski pri zbiranju podatkov z anketo, izogibajo vrednotno nabitim pojmom ter z različnimi proceduralnimi in tehničnimi rešitvami poskušajo čim manj posegati v opazovano okolje. Posredno torej sledijo Durkheimovem pravilu o tem, da je treba družbene pojave opazovati kot stvari, od zunaj in zgolj na podlagi neposrednega izkustva.

Prav tako lahko rečemo, da so pozitivisti (Comte in še posebej Durkheim) opozorili na pomen sistematičnega zbiranja statističnih podatkov. Pomembnost statistike kot instituta zbiranja podatkov o množičnih pojavih je pri Durkheimu neposredno utemeljena v njegovem konceptu "kolektivne" oblike pojavljanja družbenega pojava. Pomen in uporabnost statističnih podatkov za sociološko analizo je Durkheim prepričljivo pokazal s svojo študijo o samomoru (Durkheim 1992).

Že pri samih utemeljiteljih pozitivizma se je začela tudi polemika o tem, ali lahko podatke zbiramo le na podlagi *opazovanja*, ali tudi na podlagi *samoopazovanja*. Tako Comte kot Durkheim zavračata samoopazovanje kot možno znanstveno metodo zbiranja podatkov o družbi in družbenih pojavih. Durkheim pravi, da je "...pogoj vsake objektivnosti obstoj trajnega in trdnega izhodišča..., ki omogoči, da se izključi vse, kar je spremenljivo, torej subjektivno" (Durkheim 1963, 53). Durkheim v obliki pravila zahteva, da je treba družbene pojave opazovati "... s tiste strani, kjer se pojavljajo ločeno od njihovih individualnih manifestacij" (Durkheim 1963, 54). Po drugi strani pa Mill ugovarja Comtovemu stališču o (znanstveni) neuporabnosti podatkov, ki so bili dobljeni s

pomočjo samoopazovanja. Mill, kot predstavnik sociološkega nominalizma (po katerem je družba rezultat delovanja posameznikov), seveda zagovarja samoopazovanje kot povsem legitimen postopek za pridobivanje izvornih znanstvenih podatkov. V tem pogledu je celo bližje nekaterim kritikom pozitivizma.

2.1.4.2. Vzročnost in pojasnjevanje družbenih pojavov

Koncept vzročnosti pri pozitivistih je povezan z nekaterimi temeljnimi epistemološkimi pojmovanji posameznih pozitivistov. Tako *Comte* meni, da za odkrivanje družbenih zakonov ni potrebno odkrivanje vzročnih zvez med pojavi, saj zakon izraža le stabilne (konstantne) odnose med pojavi v obliki istočasnega obstoja (koeksistence) ali urejenega zaporedja (sukcesije) teh pojavov. Zadostuje torej deskriptivna raven raziskovanja z odkrivanjem statističnih zvez (korelacij) med pojavi, kakor se kažejo na ravni neposrednega izkustva. Comtovo pojmovanje zakona je torej *fenomenalistično* - omejeno na pojavnost, na tisto, kar je neposredno dostopno izkustvu.

Takšno Comtovo stališče je kritiziral *Mill*, ki je menil, da so pravi znanstveni zakoni le tisti, ki govorijo o vzročnih odnosih (in ne le o stabilnih korelacijah, do katerih lahko pridemo na podlagi posploševanja). Pri tem je *Mill* razvil posebna logična pravila za ugotavljanje vzročnih zvez s pomočjo eksperimenta. Vendar pa je treba opozoriti, da je *Mill* na podlagi svojega pojmovanja družbe menil, da lahko družbene pojave pojasnjujemo le na podlagi psiholoških vzročnih zakonov, ki jih je mogoče eksperimentalno odkriti. Na področju družbenih pojavov pa lahko po njegovem mnenju odkrijemo le stabilne korelacije, ki jih kasneje v postopku inverzne dedukcije poskušamo s pomočjo psiholoških zakonov prikazati kot vzročne zveze.

Durkheim je soglašal z *Millom*, da lahko družbene pojave pojasnimo le na podlagi vzročnih zakonov. Vendar pa je *Durkheim* v nasprotju z *Millom* menil, da lahko vzročne zveze odkrivamo tudi v družbi. V tem smislu je torej presegel tako *Milla* kot *Comta* in lahko rečemo, da je njegov prispevek pri povezovanju vzročnosti in pojasnjevanja družbenih pojavov še vedno povsem aktualen. Predvsem je pomembno njegovo povezovanje vzročnega in funkcionalnega pojasnjevanja. Čeprav prav zaradi tega povezovanja nekateri *Durkheima* uvrščajo med začetnike funkcionalizma, moramo reči, da *Durkheim* funkcijo pojava razlikuje od njenega vzroka. Po njegovem mnenju mora namreč pojav najprej nastati (kot posledica nekega vzroka) in šele potem

ima lahko neko funkcijo v konkretni družbi. Funkcija torej ni vzrok nekega pojava, saj lahko, po njegovem mnenju, obstajajo tudi pojavi, ki nimajo nobene posebne funkcije. Je pa res, da po Durkheimovem mnenju funkcija pojava na nek način lahko vzdržuje oz. obnavlja vzrok(e) za obstoj pojava.

Posebej pa je pomembno Durkheimovo pojmovanje vzročne analize oz. razumevanja koncepta vzročnosti. Durkheim meni, da znanstveni zakon govori o vzročnih zvezah med pojavi, medtem ko stabilne korelacije sodijo zgolj na raven opisovanja, čeprav so sicer nujna predstopnja pri odkrivanju vzročnih zvez. Izhodišče odkrivanja vzročnih povezav so torej izkustveno odkrite stabilne korelacije, od katerih lahko na podlagi podrobnejših analiz ob uporabi novih izkustvenih podatkov in teorije pridemo do razkritja pravih vzročnih zvez. Pomembna so Durkheimova opozorila, da odkrita zveza med dvema pojavoma še ne pomeni nujno vzročne povezanosti med obema pojavoma, ampak sta oba pojava lahko posledica skupnega vzroka, ali pa obstaja nek neodkrit tretji pojav, ki je posledica prvega in vzrok drugega pojava (glej Durkheim 1963, 117-118). Prav tako je Durkheim pokazal, da so družbeni pojavi, ki so med sabo povezani, pogosto zelo kompleksni in da je bistvo vzročne analize v tem, da se odkrije, katera konkretna dimenzija v okviru nekega pojava je lahko vzrok drugega pojava - npr. kaj je tisti specifični element v okviru mestnega (urbanega) okolja, ki vpliva na višjo stopnjo samomora v mestnem okolju. To je v skladu z njegovim prepričanjem, da "isti posledici vedno ustreza isti vzrok" (Durkheim 1963, 116). Ob vsem tem pa je Durkheim eksplicitno podarjal, da neka korelacija ne more biti razumljena kot vzročna zveza, če je ni mogoče kot takšno razumeti v širšem teoretskem okviru.

2.1.4.3. Eksperiment

Vsi trije omenjeni pozitivisti (Comte, Mill, Durkheim) so govorili tudi o eksperimentu, kot o raziskovalni metodi. Vendar pa so njihova stališča glede eksperimenta precej različna. Tako je *Comte* definiral eksperiment kot metodo opazovanja (zbiranja podatkov), pri kateri se proučuje, kako se nek pojav spreminja v "umetno" pripravljenih okoliščinah. Ob tem govori o dveh pravilih v zvezi z eksperimentom, in sicer: 1) omogočeno mora biti, da pojav opazujemo v dveh različnih situacijah - v enem primeru raziskovalec ne spreminja okoliščin, v drugem primeru pa raziskovalec vnaša nek nov dejavnik in torej spreminja okoliščine; 2) zagotovljeno mora biti, da se ne pojavi noben nebistven vpliv, ki bi lahko vplival na rezultat. To se po njegovem mnenju nanaša predvsem

na eksperiment v naravoslovju. Pri tem meni, da je eksperiment možen tudi v sociologiji, vendar spremenjenih okoliščin v družbi ne more vnašati raziskovalec, ampak se spremenjen tok dogajanja pojavi neodvisno (spontano) od raziskovalca. Comte tako govori o t.i. "kriznem eksperimentu" oz. o "posrednem eksperimentu" - pojav, ki ga raziskujemo se opazuje v normalnih okoliščinah in v kriznih pogojih, ki odstopajo od normalnega toka družbenega razvoja (npr. revolucija) in ki jih Comte razume kot patološke družben situacije.

Mill je eksperiment pojmoval kot edino sredstvo za odkrivanje vzročnih zvez. Pri tem je razvil več (logičnih) pravil za odkrivanje vzročnih zvez s pomočjo eksperimenta. Gre predvsem za pravila, ki govorijo o odsotnosti oz. o prisotnosti vzroka in posledice. Vendar je menil, da eksperiment ni uporaben za odkrivanje vzročnosti v družbi, ampak je omejil njegovo uporabnost le na odkrivanje vzročnih zvez v okviru psihologije - torej za odkrivanje psihološki zakonov. Uporabnost eksperimenta za raziskovanje družbe je torej le posredna: z eksperimentom se razkriva psihološke zakone, ki potem omogočajo pojasnjevanje družbenih pojavov (odkritih korelacij med družbenimi pojavi). Tudi *Durkheim* se je strinjal z Millom, da eksperimenta ni mogoče uporabiti pri raziskovanju vzročnih povezav med družbenimi pojavi. Vendar pa je hkrati menil, da je mogoče neposredno odkrivati vzročne zveze med družbenimi pojavi z drugimi metodami. Če je torej *Mill* vsaj posredno sprejemal uporabnost eksperimenta v družboslovju s tem, ko mu je pripisal funkcijo odkrivanja vzročnih zvez in (vzročnih) zakonov v psihologiji, preko katerih je potem možno pojasnjevanje družbenih pojavov, pa je *Durkheim* povsem odklanjal (takšno) uporabo eksperimenta, saj je bila v nasprotju z njegovim sociologističnim pojmovanjem družbe. Menil je sicer, da je uporabno Millovo pravilo za eksperimentalno odkrivanja vzročnih zvez, ki govori o hkratnih spremembah v okviru opazovanih pojavov (korelacija). Vendar pa je kot edino metodo za odkrivanje vzročnih zvez med pojavi v družbi pojmoval primerjalno raziskovanje.

2.1.4.4. Primerjalna metoda

Med utemeljitelji pozitivizma sta o primerjalnem raziskovanju govorila predvsem Comte in Durkheim. Vendar so bile med njima tudi precejšnje razlike. *Comte* je s primerjalno metodo mislil na raziskovanje razlik med enotami, ki so na različni stopnji kompleksnosti - od najbolj enostavnih do zelo zapletenih. Ko je razpravljal o primerjalni metodi v sociologiji je razlikoval tri načine njene uporabe. Lahko gre za primerjavo (kompleksne) družbene organizacije z enostavno organizacijo v

živalskem svetu. Druga vrsta uporabe primerjalne metode se nanaša na primerjavo različnih soobstoječih družb. Vendar pa oba omenjena načina uporabe primerjalne metode ne omogočata, da bi raziskovalec pridobil informacije o razvoju posameznih družb, zato Comte kot tretji in bistven način uporabe primerjalne metode postavi *zgodovinske primerjave*. Zanj je torej bistveno primerjanje družb in njihove strukture v različnih stadijih njihovega razvoja. To je seveda v skladu z njegovim evolucionističnim teoretskim konceptom o razvoju družbe.

Če je Comte videl v primerjalnem raziskovanju zgolj funkcijo opisovanja in morda še klasificiranja različnih družb, pa je *Durkheim* s primerjalno metodo posegel na področje *pojasnjevanja družbenih pojavov*. Durkheim namreč meni, da ima primerjalno raziskovanje družbenih pojavov isto funkcijo kot eksperiment v naravoslovju - odkrivanje vzročnih zvez. Durkheim celo izrecno poudarja, da je "v sociologiji edina primerna metoda le primerjalna metoda" (Durkheim 1963, 113) in da "primerjalna sociologija ni posebna veja sociologije, ampak je to sama sociologija..." (ibid, 123). Po Durkheimovem mnenju je primerjalna metoda tista, v okviru katere lahko na podlagi ugotovljenih korelacij med pojavi pridemo do sklepov oz. dokazov o vzročno posledičnih odnosih med pojavi. Pri tem lahko primerjave potekajo na različnih ravneh, in sicer: a) primerjave znotraj posamezne konkretne družbe (med regijami, mestom in vasjo, med razredi...); b) primerjave več družb istega tipa (npr. "postsocialistične" družbe: Češka, Slovenija, Madžarska, Romunija) ; c) primerjave različnih tipov družb (npr. kapitalistične, "postsocialistične", socialistične: ZDA, Rusija, Kitajska). Različne ravni primerjav pomenijo potem tudi različen domet vzročne pojasnitve pojavov. Le primerjava različnih tipov družb po Durkheimovem mnenju omogoči celovito pojasnitev nekega družbenega pojava, ki bi veljala ne glede na prostor ali čas in ki bi se torej lahko izrazila v obliki splošnega zakona.

2.2. KRITIČNE REAKCIJE NA POZITIVISTIČNO POJMOVANJE METODE

Kritični odzivi na metodološka in teoretska pojmovanja pozitivistov so se pojavili že takoj v času utemeljiteljev pozitivizma. Vendar pa lahko kot začetek in bistveno dogajanje na tem področju označimo t.i. *spor o metodi* ("Methodenstreit"), ki se je začel in potekal predvsem med nemškimi družboslovci v drugi polovici 19. stoletja. Na začetku je šlo predvsem za polemiko med dvema ekonomskima šolama: med zagovorniki klasične ekonomske šole (utemeljene na teoriji Smitha in

Ricarda) ter med pripadniki historične ekonomske šole. Kasneje je spor dobil tudi bolj filozofske razsežnosti ob polemiki o razlikah med naravoslovnimi in zgodovinskimi, kulturnimi ter družbenimi znanostmi. Na te polemike lahko navežemo tudi *spor o vrednotah* v družbeni znanosti ("Werturteilsstreit" ali tudi "Wertfreiheitstreit"). Kasneje so se polemike nadaljevale v različnih oblikah tja do 60-ih let 20. stoletja, ko so bile označene kot *spor o pozitivizmu* (Positivismusstreit). V tem "sporu" so se kot predmet polemike pojavljale predvsem naslednje poteze oz. koncepti, ki so bili konstitutivni za pozitivizem ali za družboslovno paradigmo, ki je izhajala iz pozitivizma:

- ideja o enotnih logično-epistemoloških načelih znanstvenega spoznavanja;
- koncept znanstvene pojasnitve na temelju znanstvenega zakona;
- pojmovanje družbenega pojava kot stvari, kot nekaj "zunanjega";
- pojmovanje konceptov objektivnosti, veljavnosti in zanesljivosti;
- vrednotna nevtralnost sociologije;
- distanca med subjektom in objektom raziskovanja;
- zavračanje samoopazovanja kot legitimne metode zbiranja podatkov;
- empirizem;
- poudarjanje pomena ankete;
- poudarek na razvoju kvantitativnih metod za analizo podatkov.

Izhodišče kritike pozitivizma je bila ideja o bistveno različni metodi družbenih znanosti v primerjavi z naravoslovjem. Seveda niso bili vsi elementi pozitivizma vedno podvrženi kritiki, pač pa so nekateri avtorji zavračali le nekatere pozitivistične koncepte, drugi pa druge, medtem ko so nekateri iskali kompromis med kritiki in zagovorniki pozitivizma. Čeprav so se najbolj vidni udeleženci teh razprav v mnogočem razlikovali pa lahko rečemo, da so si kritiki pozitivizma enotni v tem, da vsi *zastopajo idejo o različnosti metod v naravoslovju in družboslovju*.

2.2.1. Spor o metodi ("Methodenstreit") - historicizem in novokantovstvo

Methodenstreit se je sicer res začel na področju ekonomije (Schmoller in Menger), vendar pa je kasneje (po letu 1880) pritegnil tudi druge družboslovce in še posebej filozofe. V tem okviru so še posebej pomembni *Wilhelm Dilthey*, *Heinrich Rickert* in *Wilhelm Windelband*. *Methodenstreit* in še posebej prispevki omenjenih treh avtorjev so pomembno vplivali na stališča *Maxa Webera* o

metodologiji družbenih znanosti in še posebej sociologije. Weber pa je bil tudi ena od ključni osebnosti v sporu o vrednotah (*Werturteilsstreit*).

V okviru spora o metodi je kritika pozitivističnega koncepta družboslovne znanosti na splošni epistemološki ravni vsebovana v konceptu, ki so ga zagovarjali *historicisti*, ko so zavračali možnost splošne teoretske znanosti o družbi. Po njihovem mnenju namreč ni mogoča takšna znanost o družbi, katere cilj bi bil odkrivanje splošnih družbenih zakonov in njihovo povezovanje v teorijo o družbi, ki bi omogočila raziskovanje in pojasnjevanje družbenih pojavov. Historicisti so namreč zgodovino in dogajanje v družbi pojmovali izrazito opisno in individualistično - v konkretnih zgodovinskih pogojih ni smiselno iskati nekih splošnih zakonov, hkrati pa tudi v celotnem toku zgodovinskega dogajanja ni mogoče odkriti nekega pravilnega zaporedja (kot npr. po Comtu), ampak le diskontinuiteto. S tem je povezana še ena bistvena značilnost historicizma - teza o bistveni razliki med naravoslovjem in družboslovjem. Historicisti namreč menijo, da je, drugače kot v družbenih vedah, cilj raziskovanja v naravoslovju prav odkrivanje zakonov, ki povezani v znanstveno teorijo omogočijo pojasnjevanje naravnih pojavov. Poglejmo, kako ključni udeleženci *spora o metodi* utemeljujejo razliko med naravoslovjem in družboslovjem.

Osrednje mesto med predstavniki historicizma v okviru spora o metodi je prav gotovo zavzemal Wilhelm Dilthey, ki je razločeval dve skupini znanosti: a) družbene vede oz. "duhovne znanosti" (*Geisteswissenschaften*) in b) naravoslovje (*Naturwissenschaften*). Pri tem je poudarjal, da se morajo znanosti o zgodovini in družbi potem, ko so se osvobodile vezi metafizike, osvoboditi nič manj omejujočih vezi naravoslovja. Po njegovem mnenju temeljni principi spoznavanja družbe ne morejo biti isti kot principi spoznavanja narave, ker gre pri tem za *ontološko* razliko med predmetoma raziskovanja. Družba se namreč po njegovem mnenju razlikuje od narave prav po načinu svojega "bivanja". Po Diltheyu je namreč narava oz. naravni svet enostavno dan, obstaja neodvisno od pomenov in smislov, ki bi mu jih lahko človek pripisal, medtem ko je družba oz. družbeni svet smiselni konstrukt, ki nastaja skozi človekovo "duhovno" delovanje (ideje, vrednote, namen). Tako po njegovem mnenju v naravi vlada mehanična vzročnost, medtem ko je za družbo značilna svoboda, ideje, vrednote in ciljnost (teleološkost). S tako postavljeno ontološko razliko med naravnim in družbenim svetom pa je potem povezana tudi različen značaj izkustva oz. zaznave naravnih in družbenih pojavov. Narava je tako "dana" človeku kot nekaj vnanjega - naravoslovci torej naravo opazujejo od zunaj in ne morejo prodreti v notranje bistvo naravnih pojavov, ampak

ostajajo na ravni zunanjih odnosov med naravnimi pojavi, ki jih skušajo *pojasnjevati* s pomočjo vzročnih zakonov. Drugače pa je v okviru "duhovnih znanosti" oz. družbenih ved, ki naj bi po Diltheyu temeljile na notranjem izkustvu svojega predmeta raziskovanja in ki težijo k *razumevanju* družbenih pojavov v luči vrednot, idej in ciljev, ki vladajo v družbi.

Če je Dilthey videl razliko v metodah naravoslovja in družboslovja kot posledico ontološke razlike med objektoma raziskovanja (naravo in družbo), pa je *Wilhelm Windelband* predpostavko o ontološki razliki zavračal. V izhodišče razmisleka o razlikah med naravoslovjem in družboslovjem je postavil različen spoznavni interes in cilje raziskovanja, kar je potem privedlo do temeljnih metodoloških razlik med naravoslovjem in družboslovjem. Tako je za znanosti, ki se ukvarjajo z naravo in naravnimi pojavi značilno, da se znanstveniki zanimajo za generalizacije in splošne zakone (t.i. "nomotetske" znanosti). Za znanosti, ki se ukvarjajo z družbenimi pojavi pa je značilno, da se znanstveniki zanimajo predvsem za posamično dogajanje - konfiguracijo dogodkov ("idiografske" znanosti).

Oba, Dilthey in Windelband, torej po eni strani naravoslovju pripisujeta splošne zakone (in pojasnjevanje), po drugi strani pa družboslovju Dilthey pripisuje "razumevanje", Windelband pa "konfiguracijo". V metodološkem smislu pa je pomembna tudi zahteva, da se morajo družbene znanosti pri raziskovanju svojega predmeta opirati na celotno človekovo izkustvo, kar pomeni, da so legitimni tudi podatki pridobljeni s *samoopazovanjem*. Dilthey zato (upravičeno) kritizira pozitivistično zavračanje samoopazovanja, vendar gre po drugi strani predaleč s pretiranim poudarjanjem "notranjega izkustva" in "razumevanja".

Heinrich Rickert govori o dveh vrstah razlik med naravoslovjem in družboslovjem. Po eni strani gre za *formalne razlike* (logične oz. spoznavno-teoretske), kjer se (podobno kot po Windelbandu) naravoslovne znanosti ukvarjajo s predmetom raziskovanja, ki je določen s splošnimi in univerzalnimi zakoni, medtem ko se pri raziskovanju družbe srečujemo z edinstvenimi in neponovljivimi pojavi. Druga vrsta razlik med naravoslovjem in družboslovjem, ki jih Rickertu označuje kot *materialne razlike*, pa se nanašajo na problematiko vrednot. Tako pojavi, ki jim vladajo splošni zakoni, nimajo nobene povezave z vrednotami in so zgolj del narave brez (kulturnega) smisla. Pojavi, ki so edinstveni in neponovljivi, pa so povezani z vrednotami ter imajo kot del kulture (proizvod človeka) določen smisel. Pri družbenih pojavih je torej bistvena prav

njihova posebnost in individualnost. Raziskovalce torej ti pojavi zanimajo prav v njihovih posameznih konkretnih pojavnih oblikah. Vendar pa je Rickert presegel subjektivizem in individualizem z uvedbo koncepta "vrednotne relevantnosti". Gre za problem vzpostavljanja (nekega) vrednotnega sistema kot temelja objektivnosti družbenih ved. Koncept vrednotne relevantnosti v tem smislu vključuje a) vprašanje vrednotnega sistema kot kriterija izbora predmeta raziskovanja in b) vprašanje izbora vrednotnega sistema kot podlage za raziskovanje in analizo. Na nek način ima vrednotni sistem v raziskovanju družbe podobno vlogo kot splošni zakoni pri raziskovanju narave.

2.2.2. Max Weber - zblíževanje nasprotujočih polov

Max Weber ni pomemben le za razvoj sociološke teorije, ampak je njegov prispevek pomemben tudi iz metodološkega zornega kota. Na splošni ravni lahko rečemo, da je poskušal približati dva nasprotna pola: historicizem in pozitivizem. Pri tem je imel samo polovičen uspeh, saj so se spori, ki so se pojavili kot "spor o metodi" nadaljevali še dolgo po Webrovi smrti. Res pa je, da je Weber s svojimi teoretskimi in metodološkimi pogledi dejansko povezoval nekatere ideje pozitivizma in historicizma. Zaradi nekaterih svojih pogledov na problematiko odnosa med vrednotami in znanostjo so ga kasneje nekateri kot utemeljitelja vrednotno nevtralne sociologije uvrščali med pozitiviste. Po drugi strani pa je s svojim konceptom interpretativne sociologije in metodološkim individualizmom pomenil vzpodbudo za razvoj takšnih pristopov k raziskovanju, ki so zahtevali angažiranega sociologa-raziskovalca.

Tukaj nas bodo zanimali njegovi metodološki prispevki. Pri tem je zanimivo, da Weber svojih metodoloških pogledov ni prikazal sistematično in na enem mestu, pač pa fragmentarno in raztresene po posameznih člankih objavljenih od leta 1904 do 1919 v nemškem časopisu "Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik". Osredotočili se bomo le na nekatere bistvene Webrove metodološke prispevke, ki zajemajo ta tri področja:

1. problem razmerja med znanostjo in vrednotami ter pojmovanje objektivnosti
2. problematika "pojasnjevanja" družbenih pojavov;
3. koncept idealnih tipov.

2.2.2.1. Znanost in vrednote ter pojmovanje objektivnosti

Tako kot Rickert je tudi Weber zagovarjal stališče, da so vrednote nujno izhodišče raziskovanja oz. kriterij za izbor predmeta raziskovanja. Vendar pa se Weber tudi razlikuje od Rickerta, saj meni, da *ne obstaja nek splošen vrednotni sistem kot objektivni kriterij izbora predmeta raziskovanja*. Weber tako trdi, da je spoznanje družbene realnosti vedno spoznanje s "*posebnega stališča*" in da "brez vrednotnih idej raziskovalca zagotovo ne bi bilo nikakršnega načela izbora predmeta raziskovanja in nikakršnega smiselnega spoznanja posamičnega dejanskega" (Weber 1986, 53). Raziskovalec ne more in ne sme biti ravnodušen do stvarnosti oz. do predmeta svojega raziskovanja, ali kakor pravi: "Moralna ravnodušnost in znanstvena 'objektivnost' nimata nikakršne notranje sorodnosti" (ibid., 31). Vendar je pri tem povsem osebna stvar raziskovalca in stvar njegove zavesti ter hotenj, katerim (vrednotnim) merilom bo pri tem sledil.

Po Webrovem mnenju je torej življenje oz. družbena realnost prepojena z različnimi vrednotami, ki pomembno usmerjajo življenja posameznikov. Stvarnost je torej "iracionalna" in znanost tega dejstva ne more spremeniti. To je torej povsem nasprotno stališče, kot ga sicer lahko srečamo pri utemeljitelju pozitivizma Comtu, ki govori o pozitivni znanosti, ki naj bi bila s svojo racionalnostjo zgled za družbeno organizacijo. Vpliv znanosti na vrednote po Webrovem mnenju torej ni možen in sicer predvsem zato, ker je znanost sama zgrajena na določenih vrednotnih izhodiščih (vrednote kot kriterij izbora predmeta raziskovanja). Poskus vplivanja znanosti na vrednote bi torej pomenil vrednotno delovanje, ali kot pravi Weber: "...ocenjevati veljavnost takšnih vrednot je stvar vrednotenja in morda še naloga spekulativnega opazovanja in razlaganja življenja..., prav gotovo pa to ni predmet izkustvene znanosti..." (Weber 1986, 26/27). To seveda ne pomeni, da znanost ne more nič storiti glede vrednot in (iracionalne) družbene realnosti. Po Webrovem mnenju družboslovna znanost lahko v zvezi z vrednotami stori naslednje:

- analizira vrednote;
- pokaže možnosti za uresničitev ciljev, ki so vsebovani v konkretnih vrednotah;
- ponudi racionalna ("tehnična") sredstva za doseg teh ciljev.

Weber torej razlikuje med znanstvenim delovanjem in vrednotenjem. Vendar pa to ne pomeni, da morajo raziskovalci pri svojem delu izločiti vrednote in prepustiti znanost izključno logičnim in racionalnim postopkom. Webru gre pri tem razlikovanju predvsem za to, da razmeji prostor

družbene znanosti in raziskovanja na tisti del, ki z vključevanjem vrednot kaže na družbeno relevantnost znanstvenega raziskovanja in na znanost v "ožjem" smislu, kjer vrednotenje nima kaj iskati, ampak je potrebno spoštovati pravila znanstvenega spoznavanja. Tako Weber res zavrača enačenje objektivnosti z vrednotno indiferentnostjo, vendar hkrati poudarja, da objektivnost družbenih znanosti pomeni predvsem dvoje: a) izkustveno ustreznost rezultatov in b) korektno uporabo ustreznih raziskovalnih postopkov. Tako predvsem opozarja, da morajo raziskovalci spoštovati logična pravila, ali kot se sam izrazi "norme našega mišljenja" (Weber 1986, 55). To pomeni, da morajo vsi raziskovalci, ki na enak način opredelijo objekt svojega raziskovanja in se ga lotijo na podlagi istih pojmov, ob korektni uporabi raziskovalnih postopkov priti do istih rezultatov. Weber pravi, "da mora biti metodično pravilno znanstveno dokazovanje na področju družbenih znanosti, ki hoče doseči svoj namen, priznано kot pravilno celo pri Kitajcih" (Weber 1986, 29/30) – pravila objektivnega znanstvenega raziskovanja družbe naj bi bila torej neodvisna od konkretnih kulturnih (družbenih) vrednot. V okviru razprav ("Methodenstreit" in "Werturteilsstreit"), ki so bile pretežno teoretsko obarvane, je bil Weber s svojimi opozorili o korektni uporabi raziskovalnih tehnik, postopkov in logičnih pravil prej izjema kot pravilo. O raziskovalnih postopkih sicer ni govoril sistematično in le v kontekstu drugih problemov, vendar je prav s tem pokazal, da družbena znanost ne more biti metafizična špekulacije in golo teoretiziranje, ampak predvsem izkustveno raziskovanje, ki se opira na konkretne (družbene) pojave.

2.2.2.2. "Pojasnjevanje" družbenih pojavov

Izhodišče za Webrov koncept "pjasnitve" je prav proučevanje posamičnih konkretnih družbenih pojavov v okviru konkretne kulturno-zgodovinske celote. Pri tem klasični koncept znanstvene *pjasnitve*, ki je značilen za pozitivistično paradigmo, pri Webru zamenja koncept *interpretativnega razumevanja* dopolnjen s konceptom *vzročnega zakona*. Weber je namreč družbeno znanost definiral takole:

"Družbena znanost, ki nas zanima, je *izkustvena znanost* o konkretni *realnosti*. V tem okviru želimo razumeti *edinstvenost realnosti*, v katero smo postavljeni. Na eni strani želimo razumeti odnose in kulturni *pomen* posamičnih pojavov v njihovih sodobnih pojavnih oblikah, na drugi strani pa nas zanimajo vzroki, da obstajajo tako in ne drugače." (Weber 1986, 43)

Spoznavanja družbenega sveta je po Webru torej mogoče (le) na podlagi pomenov konkretnih posamičnih pojavov v konkretnih okoliščinah. V tem okviru pride do izraza Webrov *metodični*

individualizem oz. njegovo nominalistično pojmovanje družbe, po katerem so kolektivne oblike družbenega delovanja rezultat delovanja posameznikov in po katerem lahko razumemo le smiselne oblike individualnega obnašanja (tako racionalnega kot emocionalnega). To je tudi stališče, ki je postavljeno v temelj Webrovega koncepta "razumevajoče" sociologije. Kljub postavljanju posameznika v središče koncepta razumevanja družbenih pojavov pa Weber zavrača psihologizem, ki je bil npr. značilen za Milla. Tako Weber trdi, da pri proučevanju družbenih institucij "psihološka analiza pomeni ... v konkretnem primeru le skrajno poglobljanje spoznanja njihove kulturne pogojenosti in kulturnega pomena" vendar pri tem "institucij ne bomo izpeljevali iz psiholoških zakonov ali jih ne bomo pojasnjevali s pomočjo psihičnih pojavov" (Weber 1986, 60).

V Webrovem pojmovanju znanosti o družbi ima koncept "splošnega zakona", ki je temeljna kategorija v okviru pozitivističnega pojmovanja spoznavanja družbe, le pomožno funkcijo. Weber namreč meni, da "kadar nas zanima 'edinstvenost' nekega pojava, vprašanje vzročnosti ni vprašanje o zakonih, ampak o konkretnih vzročnih povezavah... vprašanje pripisovanja" (Weber 1986, 50). Weber s tem misli na "pripisovanje" konkretnih učinkov konkretnim posledicam, medtem ko gre pri splošnih vzročnih zakonih za poskus oblikovanja univerzalnih trditev. Za Webra *poznavanje vzročnih zakonov ni cilj, ampak le sredstvo raziskovanja*, saj splošni zakoni prav zaradi te splošnosti in abstraktnosti ne morejo prispevati k razumevanju pomena posameznih konkretnih pojavov v vsej njihovi raznolikosti. Vzročno pojasnjevanje posamičnih pojavov predpostavlja poznavanje njihovih konkretnih vzrokov, vendar pa je "število in vrsta vzrokov, ki so določili nek posamezni dogodek vedno neskončno" in zato "izčrpno vzročno raziskovanje kateregakoli konkretnega pojava v vsej njegovi konkretni polnosti ni le nemogoče ampak je celo neumnost" (Weber 1986, 49,50). Zato Weber ne govori o pojasnjevanju družbenih pojavov na podlagi splošnih zakonov, kot je to značilno za pozitivizem, ampak namesto odkrivanja splošnih zakonov za cilj raziskovanja postavi *razumevanje družbenih pojavov*.

2.2.2.3. Koncept idealnih tipov

Webru se pripisuje "avtorstvo" koncepta idealni tip, vendar sam Weber meni, da so koncept idealnega tipa uporabljali tudi drugi družboslovci, čeprav niso uporabljali istega termina. Tako npr. Weber ocenjuje, da so "...marksistični 'zakoni' in konstrukti razvoja - če so *teoretsko popolni* -

idelanotipski po svojem bistvu" (Weber 1986, 75). *Idealni tip* predstavlja nekakšen *pojmovni konstrukt*, ki ga Weber definira takole:

"Do idealnega tipa se pride z enostranskim *poudarjanjem enega* ali *posameznih* vidikov in združevanjem celega niza razpršenih, diskretnih, bolj ali manj prisotnih, občasno odsotnih posamičnih pojavov, ki so v skladu z enostransko podarjenimi vidiki urejeni v enoten pojmovni konstrukt. V svoji pojmovni čistosti tega miselni konstrukt ni mogoče najti nikjer v realnosti . On je *utopija*. Naloga zgodovinskega raziskovanja pa je, da ob vsakem posamičnem primeru ugotovi, koliko je realnost oddaljena ali blizu tem idealnim slikam." (Weber 1986, 62)

Pri tem gre za idealni tip kot popolnoma *logičen konstrukt*, ki nima nič skupnega s kakršnokoli popolnostjo v smislu nekega vrednotnega ideala. Pri tem Weber razlikuje več vrst idealnih tipov, in sicer: a) individualni (nanaša se na posamične zgodovinske pojave oz. enote kot npr. meščanska ekonomija, Krščanstvo, srednji vek); b) generični idealni tip (gre za t.i. "rodne pojme", ki so podlaga za oblikovanje individualnih idealnih tipov); c) razvojne tendence (mednje Weber npr. uvršča marksistične razvojne konstrukte).

Idealni tipi v samem raziskovanju prevzamejo vlogo znanstvenih zakonov pri pojasnjevanju konkretnih (družbenih) pojavov. Idealni tip za Webra torej ni cilj raziskovanja, ampak zgolj sredstvo. To se kaže tako, da naj bi v toku raziskovanja odkrivali, kako se realnost približuje idealnemu tipu in potem ob ugotovljenih odstopanjih poskušali odkrivati razloge le-teh. Tako Weber pravi, da idealni tip sicer ni hipoteza, pa vendar "nakazuje smer oblikovanja hipotez". Idealni tip tudi "*ni prikazovanje realnosti*, vendar naj bi ponujal sredstva za jasno prikazovanje realnosti" (Weber 1986, 61).

Viri:

- Bryant, Christopher G.A. (1985): *Positivism in Social Theory and Research*. St. Martin's Press, New York.
- Durkheim, Emile (1963): *Pravila sociološke metode*. Savremena škola, Beograd.
- Durkheim, Emile (1992): *Samomor / Prepoved incesta in njeni izviri*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Giddens, Anthony (1989): *Nova pravila sociološke metode*. Studi Humanitatis, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Johnson, Allan G. (1995): *The Blackwell Dictionary of Sociology. A User's Guide to Sociological Language*. Basil Blackwell Inc., Cambridge, Massachusetts USA.
- Kuhn, Thomas S. (1974): *Struktura naučnih revolucija*. Nolit, Beograd.
- Kuhn, Thomas S. (1984): Dodatne misli o paradigmah. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 14, št. 64/65 (zbornik Struktura znanstvene paradigme in razvoj znanosti), str. 53-68.
- Milić, Vojin (1978): *Sociološki metod*. Nolit, Beograd.
- Popper, Karl R. (1998): *Logika znanstvenega odkritja*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- Romm, Norma R.A. (1991): *The Methodologies of Positivism and Marxism. A Sociological Debate*. Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London.
- Weber, Max (1986): *Metodologija društvenih nauka*. Globus, Zagreb.